

MÖTLEMISI UUEST JA VANAST BALLETTIS*

RAT «Estonia» 1963/64. a. mõlemad balletilavastused käsitlesid kaasaega balletilaval. Seda ei juhtu sageli. Veelgi enam — üks neist, «Tänav», «Poiss ja liblikas» ning «Kaubamaja», oli algupäraste lühiballettide esilavastuseks ning tei balletilavale kaks uut heliloojat: H. Jürisalu («Tänav») ja J. Koha («Kaubamaja»). Seda juhtub veelgi harvemini. Kuid kahjuks ei saa mainitud balletihooaega siiski õnnestunuks lugeda. Soovida jättis lavastajatöö. Poleks rida nii olulisi kokkusattumusi (kaasaegne temaatika + algupärandid + 2 uut heliloojat), polekski võib-olla vajadust veel häirekella lüüa. Kuid nüüd, aja möödudes, järele mõelnud selle hooaja tulemustele balletis, tundub, et need ebaõnnestumised ei olnud juhuslikud ja et nende juuri tuleb otsida sügavamalt kui ainult antud etendustest. Pole tarvidust eraldi peatuda «Lootuste ranna» lavastusel. See osutus lihtsalt läbikukkunuks ja võeti õige varsti pärast esietendust teatri repertuaarist maha. Seda enam erutab meid kolme lühiballeti lavasaatus, nende ebaõnnestumise põhjused. Näib, et need ulatuvad kõigisse kuude Moskva dekaadi järgsesse hooaega.

* Algupärandidest on meie teatril ikka ja alati nappus. Eriti suur on see pöud olnud muusikateatrites. Sellepärast oodati eespool arvestatud lühiballette suure huvi ja põnevusega ning pöörati neile ka üsna palju tähelepanu — küll stiihilistel arutlustel kuluaarides, küll kriitiliste artiklite veergudel. Ja nagu algupärandite ümber ikka, tekkis ka palju vaidlusi. Oleme oma algupärandite arvustamisel tavaliselt ikka erakordselt, kuni norimiseni ranged olnud, tuleb see siis kannatamatusest «tabamata ime» ootamisel või tõesti siirast soovist aidata kodumaisel kunstitoodangul ülemaailmsete tippude tasemele jõuda. Muusikakriitik V. Paalma, kes eespool hindab peamiselt kolme uue lühiballeti muusikat ja seal õigustatult palju head ja kiitmisväärset leiab, mainib artikli lõpus ka, et balletiinimesed leidsid lavalises teostuses mitmeid puu-

Kõige erinevamad olid nende aastate balletilavastused. Head, keskmiised ja lihtsalt halvad. Kuid mõtlemapanev on see, et ükski neist ei saavutanud enam säärast printsiipiaalset tähendust, nagu oli «Kalevipoja» (esimene lavastus), «Esmeralda», «Dr. Ai-ai-ai», «Luikede järve» ja «Tiina» lavastusel. Nähtus, mis seda enam valmistab meelehärmi, et just nende kuue dekaadijärgse hooaja jooksul on määratult kasvanud teatri balletirühma võimed.

Võib-olla tundub paradoksaalsena väide balletilavastuste madalast tasemest ja samal ajal balletikollektiivi kasvanud võimetest. Mõtleme aga sellele, kuivõrd on kasvanud tugevate eeldustega tantsijate arv teatris ja kuivõrd vähe on nad suutnud end ilmutada kui kordumatud, ereda individuaalsusega kunstnikud. Näib, et L. Kaur, S. Balojan, J. Lehiste, T. Koptelkov ootavad ikka veel oma osa, «oma balletti», ehkki nende nimed on saavutanud kindla koha teatri kavalehel.

Nende aastate jooksul on välja kujunenud Tiiu Randviiru võimas anne, kuid tundub, et see on toimunud mitte niivõrd tänu nende aastate lavastustele, kuivõrd nende kiuste.

Kahtlemata oli ka nende aastate jooksul osatähtsusi, mis sunnivad end tagantjärele meenutama, nagu oli ka püsivama kunstiväärtusega balletilavastusi. Kuid need saavutused olid tingitud pigem ande spontaansest jõust kui selle teadlikust suunitlusest.

H. Jürisalu, E. Tambergi ja J. Koha lühiballettide ilmumine teatrirepertuaari ei ole juhuslik. Eelneva kuue hooaja jooksul tei teater lavale rea kaasaega kajastavaid teoseid. «Mere kaldal», «Rigonda», «Põhjamaa unenägu», «Kõue rada», «Ballett-sümfoonia» — peaaegu igal hooajal ühe. Vajadus rääkida balletilaval kaasajast kaasaegselt oli niivõrd ilmne, et vaba-

dusi ja palju vaieldavat. Meie «Märkmik» ei kajastaks kõne all olevat hooaega õigesti, kui ta balletiinimestele jätkaks sõna andmata. Noore balletikriitiku V. Kõllu arvustus kajastab üsna teraval kujul suure osa balletiinimeste etteheiteid lühiballettide lavalisele interpretatsioonile. Toimetus leiab, et V. Kõllu seob niihästi nimetatud lavastuste tekkimist kui ka nende puudusi üsna põhjendatult ja asjalikult «Estonia» balleti aastatepikkuse kriisiolukorraga. Ent toimetus ei saa täiesti ühineda autori ülemäära eitava üldhinnanguga «Tänav», «Poisi ja liblika» ning «Kaubamaja» lavastusele, kuna V. Kõllu kipub siin liiga kitsalt lähtuma ainult koreograafilise teostuse vigadest ja küündimatusest, jättes kõrvale lühiballettide sisuliselt väga olulise ja tõesti omamoodi murangulise koha «Estonia» viimaste hooegade repertuaaris. (Toimetus.)

balleti libreto kuuluvad U. Väljaotsale, samuti nagu seegi, et ta tõi endaga kaasa balletti heliloojad H. Jürisalu ja J. Koha.

Näis, et kõik eeldused huvitavaks ja tulemusrikkaks eksperimendiks olid olemas. Kõigis neis lühiballettides oli tunda püüet läheneda erinevatelt lähtekohtadelt kaasaegse balleti probleemidele, lahendada neid erinevatelt tasapindadelt.

H. Jürisalu «Tänav» on väga konkreetse süžeega balleti-miniatuur. Põhiliseks on siin muusikalise dramaturgia psühholoogiline pingelisus. Püüet näha kaasaega selgepiiriliste karakterite ja nende kokkupõrgete läbi. Ühtlasi kannavad balleti kangelas endas teatava annuse üldistust, mis väljendub ka nende nimetamises Tütarlapseks ja Noormeheks.

J. Koha «Kaubamajal», vastupidi, puudub säärane kindel süžeealine arendus. See ei tähenda, et ballett on loodud väljaspool süžeed. Selle raamistik on lihtsalt laiem antud lavalise tegevuse raamistikust. Elu on püütud haarata avaramalt, nagu teatavas läbilõikes. Siin kannavad tegevust väga eredad ja koomilises valguses nähtud karakterid, kuigi see ballett oma olemuselt kujutab väga kontsentreeritud žanripildikesi.

E. Tambergi «Poiss ja liblikas» tundub esimesel pilgul kõige vähem kaasajaga seotud olevat. Erinevalt «Tänavast» ja «Kaubamajast» on ta järgitult kantud poeetilise üldistusest, püüdest anda ballettile filosoofilist kõlavust. Oskus mitte ainult näha, mitte ainult kujutada konkreetset tegelikkust, vaid seda ka kujundlikult mõtestada, leida algavas igavene. Need on ilmselt tänapäeva balletile omased tendentsid.

Tegelikult ei Jürisalu, Koha ega ka Tambergi ballett ei kujutanud endast midagi eriti «mässulist». Nad ei avastanud Ameerikat, kuid ei leiutanud ka jalgratast. Heliloojate otsingud oma põhilises suunitluses ühtisid otsingutega, mis on omased nõukogude balletile alates S. Prokofjevist ja mis on eriti tugevnenud viimaste aastate jooksul uue balletimeistrite põlvkonna elluastumisega.

Hoolimata nende teoste rahulikust iseloomust olid nad oma-moodi signaaliks U. Väljaotsale kui lavastajale, et alustada «mässu». Kuid siin on alati oht kalduda teise äärmusse. Balletti võib tantsida varvaskingades ja ilma. Kuid tantsima peab. Seejuures tuleb tantsu all balletis mõista mitte igasugust masside ja üksikisikute organiseeritud liikumist, vaid liikumist, mis on suuteline avama iseloomu, looma atmosfääri, väljendama mõtet.

riigi juhtivale muusikateatrile sai auasjaks anda tuusik ellu algupärastele kaasaegsetele ballettidele.

Aga enne veel mõni sõna teatri balletirepertuaari teisest poolest — klassikalisest pärandist. Mainitud perioodil ilmusid lavale «Raimonda», «Giselle», «Don Quijote», «Uinuv kaunitar» ja veelkordselt «Kalevipoeg». Pealiskaudselt vaadatuna tundub, et teatri balletirepertuaaris on saavutatud ideaalne vahetõkord klassikalise pärandi ja kaasaegsuse vahel. Kuid see tasakaal repertuaaris on ainult näiline.

Viimasel kuuel aastal on «Estonia» balleti nägu püüdnud kujundada üheksa inimest: V. Grivickas, H. Tangijeva-Birznieks, V. Päre, J. Grigorovitš, E. Suve, M. Murdmaa, I. Generalova, V. Burmeister, U. Väljaots. Üheksa erinevate kunstiliste tõekspidamistega isiksust. Igaüks neist eraldi võetuna on jätnud teatava jälje kollektiivi loominguisele teele, kuid koos võetuna ei moodustanud nad ühtset suunda, teatavat kujunenud või kujunevat tõekspidamiste kompleksi teatri lähene-mises kaasaegse koreograafia probleemidele. Me võisime küll mõista, mida otsivad kaasajateemalisest balletist Grivickas või Tangijeva-Birznieks, kuid vastust küsimusele, millised on teatri enda tõekspidamised selles valdkonnas, me ei saanud. Suur osa mainitud perioodi lavastustest oli sündinud väljaspool antud kollektiivi, loodud Moskva, Riia või Leningradi balletikunstnike baasil, arvestades nende isiku- ja eripära, millega meie balletiartistid asetati kui mitte just reprodutseerija, siis ikkagi kopeeriija olukorda. Osavusega, mis oleks vajanud väärrikamat rakendamist, järgis teatri balletirühm erinevaid tuuli oma laval, laskmata end kanda oma tuulest.

Enamik teatri klassikalise balleti lavastusi kuulus ühele interpreedile — V. Pärile. Kuid ka temal puudus püüet lahendada teatavate esteetiliste probleemide kompleksi — klassikalise pärandi ja tänapäeva koreograafia vastastikuseid mõjutusi ja suhteid.

Nii kujutas iga otsing, eriti kaasaegse balleti valdkonnas, otsingut iseendas — ainult antud etenduse raames, lähtumata traditsioonidest ja neid loomata.

Nüüd võib mõista Udo Väljaotsa «Tänavat», «Poisi ja liblika» ning «Kaubamaja» lavastust kui omapäraselt «mässu» selle väljakujunenud traditsioonituse vastu, kui püüet määratleda kollektiivi loominguiliste otsingute sfääri kaasaegses balletis. Sellepärast pole sugugi teisejärguline asjaolu, et kõigi kolme lühi-

Ehkki balleti koreograafiline keel on uues lavastuses märksa rikkam ning Poisi ja Liblika tantsuline iseloomustus palju säravam, jääb ka praeguses variandis lõpuni leidmata lilledele teema. Veel pole nad muutunud etenduse üheks põhitegelaseks, vaid sekundeerivad endiselt ainult keskse paari duetile.

Kolmest balletist kõige terviklikum ja kõige järjekindlam oma taotlustes on «Tänav», kuigi see kannatab samade puuduste all mis «Kaubamaja» lavastuski. Ainult et siin on laiemalt leidnud kasutamist tants kui tegelastevaheline suhtlemisvahend.

Ka siin on naised tänaval rietatud moodsalõikelistesse kleididesse ning noormehed kannavad laitmatut pintsakut. Võideldes väga kitsalt mõistetud «ilutseva balletilikkuse» vastu, püüdis lavastaja anda oma kangelastele maksimaalselt tõepäraselt ja kaasaegset välisilmet. Kuid ta suutis seda teha ainult välises kujunduses, mis oma ilmselt naturalistliku kallakuga astus leppimatusse vastuollu üldistuste poole püüdleva süžeeaga. Balleti koreograafiline keel on jäänud seejuures laiavalguseks ja ebamääraseks. Lavastuses oli palju poose, kuid polnud loogiliselt arenevat kantileenset tantsu. Oli palju embamisi, kuid polnud tõeliselt poeetilist armastust.

Vaatamata oma absoluutsele välisele tõepärasale mõjus lavastus ebatõepäraselt. Balleti poeetiline maailmatunnetus, tema tinglik-üldistuslik olemus oli ületamatus konfliktis lavastaja poolt taotletud «elu ehtsusega». Sest see «ehtsus» oli väline, ning seega petlik ja võlts.

Ka «Tänavas», «Poisis ja liblikas» ning «Kaubamajas» kätkevad otsingud kaasaegse balleti valdkonnas kujunesid otsinguteks ainult antud etenduse raames. Liialt spetsiifiline oli nende iseloom, nad haarasid liialt kitsapiirilist ringi. Seda läbimurret, mida alustas eelmisel hooajal lavale tulnud «Ballett-sümfoonia», ei arendatud edasi. U. Väljaotsa lavastatud kolm lühiballetti ei suutnud luua traditsioone.

Organiseeritud masside liikumist oli «Kaubamajas» palju. Vilksasid mööda soliidseid daamid hallioimuliste kaasade, aeg-ajalt hakkas silma melanhoolne madrus, kelle samas vahe-tasid välja reipad sõdurpoisid, vahepeal sooritasid hüppeid ühest letist teiseni sportliku ilmega noormehed ning kõigile jäid jalgu kaukaasialiku ilmega meesterahvas oma kohtlasena näiva naise. Siis jooksid jälle energilised müüjannad ratasletikestega ringi, vaidlesid ostjatega ja piilusid arglikult pedantset osakonnajuhatajat...

Kõik oli nagu päris. Kõik oli nagu ehtsas kaubamajas. Et seda näha, poleks vaja olnud teatrisse tulla. Laval tegutses hulk inimesi, kes on meiega väliselt väga sarnased. Kuid me ei saanud neist midagi teada. Ehkki laval oli külluses karaktergrimme, ei olnud seal karaktereid. Ja tegelikult jäi «Kaubamaja» vaadates kohtumine kaasaegsusega balletis toimumata. Sest lavastaja, kes eitas «balletlikku» kaasaegses balletis, eitas ühtlasi ka tantsu kui vahendit, mis loob karakteri ja kannab mõtet, ning lootis eeskätt vaid grimmile ja kostüümile. Vanasõna ütleb selle kohta, et koos pesuveega visati välja ka laps.

Igasugusel novaatorlusel on vähemalt kaks eeltingimust. Esiteks — et eitada vana, peab teda eelkõige jäägitult valdama. Ja teiseks peab olema selge, et vana stiil ja vorm on muutunud kitsaks kunstniku loovale isiksusele.

«Poiss ja liblikas» oli lavastatud klassikalise balleti traditsiooniliste väljendusvahendite abil. Need näisid siin ainuvõimalikena. Ja ikkagi ei kujunenud lavastusest adekvaatset vastet Tammsaare filosoofilisele laastule, millest oli ammutatud süžee ja mõte. Asi pole klassikalise tantsu väljendusvahendite piiratuses ja balleti võimetuses tõusta filosoofilise üldistuse tasemele. Lihtsalt — nende vahendite umbkaudse ja piiratud valdamise tulemuseks oli naiivselt ilutsev balletiminiatuur lilledele, Liblika ja Poisiga. Nimelt sellest tingituna jäid balletis avamata Poisi ja Liblika ning Poisi ja lilledele vahelised liinid. Lavastuse koreograafilises keeles puudus lilledes kehastuva tagasihoidliku, kuid tõelise ja sügava ilu ning Liblika efektselt särava ja narritavalt ahvatleva ilu kontrastsus. Olukorda ei suutnud päästa ka säärased Liblika osatäitjad nagu T. Randviir ja A. Leis. Mitte ainult nemad, vaid ka kõik ülejäänud olid sunnitud esinema alla oma professionaalsete võimete. Teater oli sunnitud minema etenduse ümberlavastamisele, mida tegi Mai Murdmaa. Aga ilmne kiirustamine jättis ka siia oma jäljed.